

УДК 343.98

*В. О. Коновалова***МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ: НОВА КОНЦЕПЦІЯ**

Постановка проблеми. Сучасні методи пізнання досить широко розкриті у філософській і спеціальній науках. Серед них незмінним залишається звернення до діалектичного методу як найбільш розробленого в радянській і пострадянській філософській літературі, а також філософській літературі Болгарії (Тодор Павлов) та в інших країнах.

Чимало філософських концепцій знайшли своє відображення в окремих дослідженнях теорії пізнання, зокрема, категорій діалектики. Серед названих найбільш привабливою є проблема взаємозв'язку методології діалектики та її зв'язку з методами галузевих наук, де вона знаходить своє втілення. У цьому аспекті можна зустріти нечисленні спроби інтерпретувати наукові концепції діалектики через галузеві науки, серед яких знаходять своє місце юридична наука й ті її численні галузі, які досить нерішуче звертаються до понять діалектики та їх тлумачення через такі її галузі, як кримінальне право, кримінальний процес, кримінологія, криміналістика, цивільне право та ін.

Окремі методи пізнання, які формулюються у названих галузях правової науки, що спираються, як правило, на загальний діалектичний метод, обмежуються найчастіше тільки згадуванням про значення діалектичного методу і не розглядають його зв'язку з методами галузевої науки, що становлять програму їх розвитку і трансформації у них концепцій діалектики.

Найяскравіше таку тенденцію підміни розгляду окремих методів науки загальним гаслом діалектичний метод зустрічаємо в авторефератах кандидатських і докторських дисертацій, що претендують на роль пізнавальних методів у розвитку власних концепцій окремих напрямів.

Розгляд діалектичного методу в його застосуванні до окремих методів науки зазвичай обмежується загальною вказівкою на оперування ним як вихідним методом пізнання. Далі таких указівок як у підручниках для вузів (із профільних дисциплін), так і в дисертаціях (кандидатських і докторських) справа майже не зрушила з місця. Варто звернутися до нещодавно захищених дисертацій із правових проблем, щоб переконавшись у тій сумнівній стандартизації викладу методів дослідження, де діалектичний метод згадується як заголовний; за ним ідуть історичний, структурного аналізу, порівняльний та ін. Діалектичний же метод, по суті, не розглядається [1, с. 3; 2, с. 3; 3, с. 2; 4, с. 4]. Його трансформація в окремі методи також не розглядається, він завжди стоїть осторонь, як якийсь символ, якому поклоняються.

Водночас в історії виникнення і розвитку цієї проблеми ми виявляємо деякі монографічні роботи, що заслуговують особливої уваги. Ідеться про здобуток відомого болгарського філософа П. Глідева, якому належить перше критичне вивчення проблеми пізнання у галузевій науці. У його монографії, присвяченій діалектиці пізнання у кримінальному процесі (П. Глідєв, 1965 р.), уперше досліджені проблемні теорії пізнання в окремій юридичній галузі – у кримінальному процесі. Із позицій філософських категорій ним розглянуто специфіку пізнання у кримінально-процесуальній науці.

Поглиблене вивчення теорії пізнання у кримінально-процесуальній науці що належала дослідженням як філософів, так і юристів, було, мабуть, першою й останньою ластівкою [5]. Здобутки російських та українських філософів теж свідчили про значний інтерес до проблеми пізнання у юридичній діяльності. Серед них можна назвати книгу А. Старченка «Логика в судебном исследовании» [6], його ж «Гипотеза и познание действительности» [7], а також праці відомого українського філософа П. Копніна [8; 9], що стосуються теорії пізнання. Усі вони заслуговують найвищої оцінки.

Дослідження, що належать до періоду 1966–1970 рр., поступово наближали теорію пізнання до галузевих наук, висвітлювали проблеми логіки у правовій царині та її роль у теорії і практиці судочинства. Названі проблеми вперше знайшли своє відображення у працях А. Старченка, М. Строговича, Г. Александрова, О. Ларіна, Я. Пещака, В. Коновалової та ін. Тематика окремих включень проблем пізнання (як логіки й діалектики) стосувалася головним чином таких загальних напрямів, як логіка в судочинстві, роль інтуїції у пізнанні, гіпотеза й версія у розслідуванні, аналогія та її роль у судочинстві, пізнавальна функція логіки у криміналістичній тактиці та ін.

Названі наукові здобутки поступово наближали правову науку та її галузі до розуміння системи методів пізнання, що віддзеркалюють взаємозв'язок загальної теорії пізнання та її інтерпретації у галузевих (юридичних) науках. Однак такий рух досить швидко вичерпав свої можливості і створення методології окремих наук замінилося загальним розумінням того, що головним методом пізнання є усе ж діалектичний метод, інші ж належать до окремих наукових методів. Така тенденція знайшла своє віддзеркалення у кримінальному циклі правових наук, зокрема в криміналістиці.

Перші спроби визначити методи науки та їх систему стосовно криміналістики належали Р. Белкіну, який у численних виданнях підручників із криміналістики та в інших працях позначив методи пізнання у цій приватній галузі, з'єднавши їх із предметом дослідження. До таких методів, на його думку, належать головним чином окремі наукові методи, властиві саме цій галузі знань, а до загальнонаукових він відніс методи виміру, зіставлення та ін., знайшовши в них нібито переломлення діалектичного методу як загального методу пізнання. Слід зазначити, що Р. Белкін у низці своїх підручників та в інших виданнях дав досить повну класифікацію методів криміналістики, не зачіпаючи загального методу пізнання.

Названі методи, що становлять методологію криміналістики, певною мірою були викладені й у підручниках інших авторів, які віддавали перевагу викладу

окремих спеціальних методів розгляду деяких форм пізнання, що стосується окремої науки. Єдиним методом пізнання, що віддзеркалює інтерпретацію категорій діалектики, був метод ідентифікації, найповніше представлений С. Потаповим. Із часом цей метод було віднесено до так званої теорії ідентифікації, що стало «альфою й омегою» криміналістики. Захоплення цією теорією залишило недослідженими інші категорії матеріалістичної діалектики (аналіз і синтез, причина і слідство, сутність і явище, загальне й одиничне, тотожність і розходження та ін., які є категоріями пізнання). А ось їх розроблення серйозно розширили б методологічні підвалини криміналістичної науки та їх практичну інтерпретацію. Варто звернути увагу на те, що в криміналістичній літературі, зокрема в підручниках із криміналістики, окреслилася досить усталена тенденція розглядати проблеми методології як систему окремих методів, властивих науці, ігноруючи діалектичний метод, а в окремих випадках – підмінювати його категоріями логіки, що не відповідає правильному розумінню методологічних концепцій.

Окремі положення логіки як науки про правильне мислення почали займати позиції теорії пізнання, що явно не означає заповнення функцій пізнання. Аналіз, вимір, порівняння, інтуїтивний і дедуктивний методи трактуються як окремі приписи методології пізнання, нібито такі, що тяжіють до окремих положень діалектики. Такого роду викладення методології започатковано Р. Белкіним у підручниках і курсах криміналістики, а згодом має місце і в підручниках інших авторів та авторських колективів. Так, якщо звернутися до підручників за редакцією цього науковця та до його власних праць, ми виявимо таке викладення проблеми, що досліджується.

В одному з перших підручників із криміналістики колективу авторів за редакцією Р. Белкіна методи криміналістики викладені як певна система загальнонаукових і спеціальних методів, де марксистський діалектичний метод іменується заголовним, основним, таким, що залучається в окремі наукові методи. Розгляд останнього зосереджено в таких словах: «Діалектичний метод є у криміналістиці, як і в інших галузевих науках, базовим методом науки, тобто таким, на якому ґрунтуються, з якого випливають усі інші методи, застосовувані в наукових дослідженнях, – загальні (загальнонаукові і спеціальні методи криміналістики)» [10, с. 31]. Більш докладної інтерпретації діалектичного методу ми не зустрічаємо в жодному подальшому виданні за редакцією або за авторством Р. Белкіна.

Водночас у роботі цього вченого, яка вийшла десятьма роками пізніше і є визначним явищем у криміналістичній науці, саме адаптація категорій діалектики знайшла своє відбиття як у деяких положеннях системи вчень і теорій криміналістики, так і у викладенні окремих із них [11, с. 244, 393]. Ідеться про викладення теорії ідентифікації і діагностики, а також про теорії причинності, які за своєю суттю є адаптацією теорії відбиття у криміналістиці, зокрема, таких її категорій, як тотожність і розходження, причина і слідство. Автором дуже широко були представлені співвідношення категорій діалектики та їх значення у розвитку теорії криміналістики та її окремих напрямів. Саме в розгляді цих теорій ми виявляємо взаємозв'язок діалектики з науковими положеннями галузевих наук.

На жаль, розгляд проблем методу діалектики у тлумаченні через галузеві науки ми не знаходимо ні в російських, ані в українських виданнях підручників із криміналістики.

Традиційне викладення діалектичного методу пізнання у криміналістиці ми знаходимо й у підручниках (колективних) за редакцією В. Шепітька та в його авторському підручнику, де це питання позначене без достатньої деталізації [12].

Більш широке викладення адаптації діалектичного методу міститься у колективному підручнику з криміналістики, виданому інститутом МВС у Харкові. Проблема пізнання у ньому розглянута з позицій законів діалектики, які, на думку авторів, повинні розкриватися через окрему науку. Як вбачається, це вже рух уперед, спроба викласти позиції діалектики про застосування цих законів в окремій галузі знань [13, с. 29–30]. У підручнику названі такі закони діалектики, як загальний взаємозв'язок явищ природи суспільства, безперервний розвиток і зміна предметів пізнання, трансформація кількісних явищ у якісні та ін.

Спроба розглянути діалектичний метод як загальний метод пізнання та його тлумачення у криміналістиці була розпочата в підручнику з криміналістики, виданому колективом київських учених. Їхні твердження зводилися до того, що діалектичний метод не є єдиним загальним методом, а існує нарівні з метафізичним та іншими методами, а тому його стандартизація є хибною [14, с. 31–32]. Обмежившись цим постулатом, автори не розглядали можливості подальшої інтерпретації названих методів через окрему галузь.

Трактування деяких категорій діалектики щодо окремої галузі знань можна простежити на прикладі названих категорій стосовно процесу розслідування злочинів, який за своєю природою є процесом пізнання. Розслідування злочинів теж має пізнавальний характер. Його специфіка полягає у тому, що пізнання у цій царині людської діяльності здійснюється у формі доказування.

Збирання доказів здійснюється за допомогою проведення слідчих дій, а їх дослідження й оцінка полягають у з'ясуванні відомостей про факти, їх перевірки, установленні їх вірогідності. Своєрідність процесу пізнання під час розслідування злочинів полягає головним чином у тому, що його предметом є суспільно небезпечні й протиправні діяння. Їх дослідження у більшості випадків ускладнюється тим, що особа, яка провадить розслідування, як правило, не уявляє ці дії у вигляді повної картини. У розпорядженні слідчого є тільки деякі сліди, аналізуючи які, він повинен відновити картину, що відбулась, у всій її складності. Тому діяльність слідчого (розумова і процесуальна) протікає за таких умов, коли не можна з'ясувати природні причинні зв'язки, коли знищені або замасковані сліди, а зв'язок між речами й подіями нерідко постає у перекрученому вигляді, як і сутність явищ. Це й визначає характер діяльності слідчого як пізнавальної.

Змістом пізнання під час розслідування злочинів є розумова діяльність, підлегла загальним законам мислення, а формою, у якій проходить пізнання у цій конкретній галузі, є специфічна, зумовлена кримінально-процесуальним законом діяльність, що регулює процес збирання доказів.

За своєю гносеологічною природою пізнання під час розслідування злочинів тотожно пізнанню загальному. Пізнання у цьому процесі підлегле загальним законам гносеології. Закони й категорії матеріалістичної діалектики у цій сфері, як і в інших царинах, є єдино науковим методом пізнання. Діалектика в пізнанні конкретного (під час розслідування злочинів) виявляється у сходженні від живого споглядання (почуттєвого пізнання) до абстрактного мислення (логічного пізнання).

Почуттєвість пізнання під час розслідування злочинів не має такого безпосереднього характеру, як у галузях знань, що мають своїм предметом фізичні, хімічні чи біологічні явища. Про безпосереднє сприйняття тут можна вести мову тільки стосовно результатів події, що трапилась, які постають у вигляді слідів злочину у широкому розумінні. До останніх належать як сліди в буквальному значенні (сліди рук, ніг, знарядь злочину, транспорту тощо), так і виражені в інших формах (у показаннях свідків, обвинувачуваних та ін.). Але й така обмежена безпосередність сприйняття події злочину створює необхідні передумови для його пізнання. Процес пізнання у розслідуванні здійснюється за допомогою категорій аналізу й синтезу, причини і слідства, сутності і явища, тотожності й розходження та ін. Застосування їх у кожній галузі знань має особливості, що визначаються співвідношенням загального діалектичного методу і спеціальних методів галузевих наук.

Діалектичні категорії аналізу й синтезу, сутності і явища у процесі пізнання під час розслідування злочинів набувають певної специфіки. Зокрема, аналіз у цьому процесі розслідування постає у різних формах залежно від того, які функції він виконує. Аналіз події злочину за його слідами, зроблений під час огляду місця події, є умовним, уявним розчленовуванням, відособленим розглядом обстановки, обставин, слідів та ін. Аналіз під час підготовки й проведення допиту полягає у вивченні конкретних матеріалів, наявних у розпорядженні слідчого, у формулюванні запитань, у накресленні тактичної лінії допиту тощо.

Специфіка застосування категорії сутності і явища пізнання під час розслідування злочину теж визначена предметом дослідження. Сутність окремих явищ, що становлять собою результат злочинної дії, не тільки не спливає на поверхню, а й маскується, набирає перекошеного вигляду, ретельно вуалюється. Такі труднощі у пізнанні сутності окремих явищ у процесі розслідування мають місце у випадках приховання слідів злочину, інсценування обстановки його події та ін.

Найчастіше за вихідний момент слідчий має у своєму розпорядженні певний (більший або менший) комплекс даних, що характеризують результати злочинної дії. Ці первинні відомості є наслідком певних причин, установити які і є завданням слідчого.

Однією з особливостей пізнавального процесу під час розслідування злочинів є встановлення об'єктивної істини, тобто з'ясування усіх обставин злочинної події, що можна зробити шляхом побудови слідчих версій різного роду і значимості.

Розгляд окремих категорій діалектики стосовно окремої галузі знань є спробою дослідження галузевих методологій науки на прикладі інтерпретації положень теорії відображення.

Література

1. Пашинін О.І. Досудове провадження у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.І. Пашинін. – Харків, 2011. – 20 с.
2. Більшевець О.В. Концептуальні засади застосування психологічного впливу у сфері судочинства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.В. Більшевець. – К., 2011. – 21 с.
3. Барцицька А.А. Криміналістичні технології: сутність та місце в системі криміналістичної науки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.А. Барцицька. – Одеса, 2011. – 19 с.
4. Шостко О.Ю. Теоретичні та прикладні проблеми протидії організованій злочинності в європейських країнах : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О.Ю. Шостко. – Харків, 2010. – 38 с.
5. Гиндев П. Диалектиката на познанието в наказателния процес / П. Гиндев. – София : БАН, 1962. – 296 с.
6. Старченко А.А. Логика в судебном исследовании / А.А. Старченко. – М., 1958. – 235 с.
7. Старченко А.А. Гипотеза. Судебная версия / А.А. Старченко. – М., 1962. – 72 с.
8. Копнин П.В. Гипотеза и познание действительности / П.В. Копнин. – К., 1962.
9. Копнин П.В. Рассудок и разум и их функции в познании / П.В. Копнин // Вопросы философии. – 1963. – № 4.
10. Криміналістика : [учеб.]. – М. : Юрид. лит-ра, 1986.
11. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Частные криминалистические теории : в 3-х т. / Р.С. Белкин. – М., 1997. – Т. 2. – 464 с.
12. Криміналістика : [підруч.] / [В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. – 5-те вид., переробл. та допов. – К. : Ін Юре, 2016. – 640 с.
13. Криміналістика : [підруч.] / [Берназ В. Д. та ін.] ; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. – Харків : ХНУВС, 2011.
14. Криміналістика : [академ. курс: підруч.] / [Т.В. Варфоломеева, В.Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2011.

А н о т а ц і я

Коновалова В. О. Методологія криміналістики: нова концепція. – Стаття.

У статті розглядаються проблеми методології (у світлі теорії пізнання) окремих наук. Враховується зв'язок категорій діалектики як шаблів пізнання стосовно окремих галузей знань.

Ключові слова: категорія діалектики, окремі науки.

А н н о т а ц и я

Коновалова В. Е. Методология криминалистики: новая концепция. – Статья.

В статье рассматриваются проблемы методологии (в свете теории познания) частных наук. Учитывается связь категорий диалектики как ступеней познания применительно к отдельным областям знаний.

Ключевые слова: категория диалектики, частные науки.

S u m m a r y

Konovalova V. E. Methodology of criminalistics: a new concept. – Article.

The article deals with some problems of methodology (in the light of epistemology) of special sciences. The relation of categories of dialectics to phases of cognition as applied to certain areas of knowledge is pointed out.

Key words: category of dialectics, individual methods.